

Սիրելի Շուշան Աւագեան,

Երէկ անգամ մը եւս կարդացի Շուշանիկ Կուրդիներեանի բնագիրները եւ ձեր թարգմանութիւնները: Կուրդիներեանը հին “ծանօթ” մըն է, ու ձեր ուղարկածը մէջս թարմացուց հին տպաւորութիւններ, որոնք ատենօք՝ առիթ չէին ունեցած արտա-յայտուելու (կամ թերեւս ես պէտք եղած հասունութիւնը չունէի զանոնք արտա-յայտելու): Սոյն նամակով պիտի փորձեմ որքան որ կրնամ՝ կազմակերպուած կերպով “կարծիք” մը յայտնել: Նամակս հայերէն է ու կը յուսամ որ պիտի կարե-նամ գայն բանալ ու կարդալ: Կը տեսնեմ, որ թարգմանելու շնորհը չէ զլացուած ձեզի: Ուստի ձեզի կը ձգեմ ո՛ր հատուածը որ յարմար թուի ձեզի՝ առանձնացնել, անգլերէնի թարգմանել ու գրքի կողքին հրատարակել:

Շուշանիկ Կուրդիներեան ծանօթ է Սփիւռքի մէջ գլխաւորաբար շնորհիւ 1947ի հրա-տարակութեան: 1981ի հրատարակութիւնը որքան որ գիտեմ՝ քիչ արձագանգ գտած է: Բայց տեսէ՛ք, մահէն 20 տարի ետք միայն փորձ եղած է իր գործերէն փունջ մը գիրքով տպելու: Եւ իր մահէն աւելի քան կէս դար անցած է մինչեւ որ գրականա-գիտական եւ հրատարակչական լուրջ աշխատանք մը կատարուի իր շուրջ: Սովո-րական երեւոյթ, պիտի ըսէք: Բայց Կուրդիներեանի պարագային՝ ուղղակի վրդովե-ցուցիչ է (արեւմտահայերէնը պիտի ըսէր՝ գայթակղեցուցիչ), որովհետեւ մեծ գրողներէն մէկն է ինք արեւելեան կողմն Հայոց աշխարհի, եւ որովհետեւ կին մըն է: Իր ողջութեանը, իր մահէն ետքը եւ մինչեւ այսօր, հանդիպած է ո՛չ թէ անհաս-կացողութեան, այլ ատրկէ շատ աւելիին՝ իսկապէս ուզուած, գիտակից, կազմա-կերպուած ուրացումի մը: Նախ՝ ցարական գրաքննութեան կողմէ իր ընկերվարա-կան եւ յեղափոխական բնահիւթերուն պատճառով, ետքը՝ սովետահայ մտաւորա-կանութեան կողմէ, որովհետեւ ըմբոստ մըն էր, ետքն ալ՝ գրականագիտութեան կողմէ (որ անկարող էր զինքը հասկնալու, որովհետեւ ըմբոստ կին մըն էր, այս-ինքն՝ բոլորի աչքին ամենէն անընդունելի եւ անըմբռնելի մարդկային տեսակը): Պիտի վերադառնամ քիչ մը ետքը այդ գործածած որակումիս՝ “ըմբոստ կին” կամ “կին ըմբոստ”: Կ’ուզեմ իր օրինակով՝ “ըմբոստ” եւ “ըմբոստ կին” բառերուն շուրջ քիչ մը յամենալ:

Մինչ այդ հետեւեալը ըսեմ, վերադառնալով իր բանաստեղծութեան ընկալումի հարցերուն ու պայմաններուն: Նախ 1947 թուականը: Մէկ տարի՝ համեմատական մեղմացում (որուն շնորհիւ Մահարին կը վերադառնայ աքսորէ, կրկին աքսորուե-լու համար քիչ ետքը): Միայն այդ մեղմացումին շնորհիւ է, որ Կուրդիներեանին

գործերը կը տպուին: Կը տպուի ի՞նչ: Զարմանալի չէ. կը տպուին իր ամենէն քնարերգական գործերը, եւ նորէն ըսեմ՝ Սփիւռքի մէջ այդ թուականին կազմուած պատկերը Կուրդիներու դէմքին շուրջ՝ քնարերգակ բանաստեղծի մը պատկերն է, որ անուշիկ բանաստեղծութիւններ կը գրէր, սէր կը գովաբանէր, քիչ մըն ալ յեղափոխական էր, ժամանակի ճաշակին համաձայն: Պոլսոյ մէջ, յիսուական թուականներու սկզբը՝ մինչեւ իսկ երգեր յօդհնուած են իր քանի մը քերթուածները ունենալով որպէս հիմք: Այս մէկը հաւանաբար չէիք գիտեր: Եւ կրնամ ձեզի վստահեցնել, թէ երգեր յօդհնուած (հետեւաբար՝ իր բանաստեղծութիւնները սիրողները) որեւէ յեղափոխական գաղափարէ մղուած (նոյնիսկ՝ լոյս-տարիներով) հեռու անձնաւորութիւններ էին: Եւ այդ էր 1947ի հատորին ուզուած նպատակը: Անվտանգ Կուրդիներն մը ներկայացնել: Զեզոնացնել իր բանաստեղծութեան մէջ ամէն ինչ որ ընկերային (հասարակական) քննադատութիւն է, եւ ամէն ինչ որ կնոջական ըմբոստութիւն է: Իսկ աւելի ուշ Հայաստանի մէջ, իր շուրջ ստեղծուած լուսաբակը նորէն թիրիմացութեան վրայ հիմնուած էր, երբ Կուրդիներն կը ներկայացուէր որպէս պոլշեվիկ յեղափոխութեան (եւ ուրեմն համայնավար կարգավիճակի) նախակարապետը: Արդէն գրականագիտութիւնը ուրիշ ի՞նչ ըրած ունէր այն ստեղծ (բայց հիմա տարբե՞ր է արդեօք) եթէ ոչ ճգնել իր առարկան, գայն յարմարցնելով քաղաքական հրամայականներուն. ամէն ինչ հաւասարեցնել իր հասկցած պայմանադրականութեան, ամէն ինչ գիտցուած, կադապարուած, conventional ձեւերուն վերածելով: Բայց Կուրդիներն մարտուելիք կտոր մը չէր: Որովհետեւ ըմբոստ կին մըն էր, կին ըմբոստ մը: Իր ամբողջ գործը ըմբոստութիւն մըն է, եւ ըմբոստութենէն անդին նոյնիսկ՝ մարտահրաւէր մըն է արական (այրական) հասարակարգին դէմ: Իր գործին այդ երեսը ամբողջովին ծածկուած, ուրացուած է, իր ընթերցողներուն կողմէ, այսինքն՝ ե՛ւ անոնց կողմէ, որոնք իր մօտ կը տեսնէին միայն սէր եւ տիրութիւն, ե՛ւ անոնց կողմէ, որոնք գիւնք կը ներկայացնէին որպէս սովետական յեղափոխութեան նախակարապետ: Ե՛ւ Պոլսոյ մէջ, ե՛ւ Հայաստան: Ինչպէ՞ս կարենային ընդունիլ ըմբոստ կինը, կին ըմբոստը: Զէին կրնար ըմբոստ իսկ այդպիսի արարածի մը գոյութիւնը: Հակաբնական էր իրենց համար: Հակաբնականութիւն մը, ուստի մերժելով մերժելի:

Եւ այդ պատճառով իսկ՝ այդքան կարեւոր կը գտնեմ ձեր նախաձեռնութիւնը, այդքան անհրաժեշտ, եւ այդքան նշանակալից, երբ կը տեսնեմ, որ կինե՛ր պէտք է քով քովի գային, տէր կանգնէին իր ժառանգին, թարգմանէին, ներկայացնէին գայն աշխարհին: Ներկայացնելու հարց մը չէ միայն: Փրկելու հարց մըն է: Փրկելու յետամնացութեան դէմ, մոռացութեան դէմ, խեղաթիւրումին դէմ:

Վերը ըսի՝ մեծ գրողներէն մէկը արեւելեան կողմն աշխարհի: Ամէն պարագայի՝ առաջին մեծ կին գրողը: Միակը, որ կը մարմնացնէ ըմբոստութիւնը: Ուրիշ մէկը գիտե՞ցի իր ոնի գեղեցկութիւնն ունեցող, իր բարկութիւնը, նաեւ՝ իր հետեւողականութիւնը (անդադար գրելու ցանկութիւնը), իր արուեստին հանդէպ խոր վստահութիւնը: Եւ անշուշտ գոհ գացած է ինք իր շրջապատի մերժումին: Նոյն շրջանին, արեւմտեան կողմը, միակ դէմքը գոր կարելի է բաղդատել Կուրդինեանին՝ Ջապէլ Եսայեանն է: Ինքն ալ, Կուրդինեանին պէս, ամուսնացած, ամուսինին անունը կրող, զաւակներով ծանրաբեռնուած: Ինքն ալ սակայն շնչելու համար՝ հեռաւորութիւն մը պահող, աշխարհագրական հեռաւորութիւն մը (կ'ապրէր Պոլիս երբ իր ամուսինը Փարիզ էր): Ինքն ալ այսօր “Ֆեմինիսթ” որակուած արտադրութեան մը հեղինակը (բայց ինք՝ միայն յօդուածներու ձեւով, ո՛չ թէ իր գրական գործին մէջ): Նմանութիւնները շատ են (մանաւանդ որ գրեթէ ժամանակակից են երկուքը), բայց տարբերութիւնները՝ ա՛լ աւելի: Ջապէլին երբեք պիտի չորակէի “կին ըմբոստ”: Այդ երանգը չկայ իր գործին մէջ, ո՛չ ալ իր կեանքին մէջ: Եւ Ջապէլին դէմ նոյն մերժումի, ուրացումի, անհասկացողութեան, պայմանադրականացումի, հակաբնականութեան պատնէշը չէ բարձրացուած: Այս իմաստով ալ ուրեմն՝ Կուրդինեանը բացառիկ է: Եւ ես պիտի ուզէի որ ըլլային երկու բան: Նախ՝ որ մէկը վերջապէս տպէր Շուշանիկ Կուրդինեանի Լիակատար ժողովածուն (որովհետեւ որքան որ կը հասկնամ՝ նոյնիսկ 1981 հրատարակութիւնը լիակատար չէ, հեռու է ըլլալէ): Եւ երկրորդ՝ որ մէկը ուժն ու կարողութիւնն ունենար իր կենսագրութիւնը գրելու, այս անգամ՝ մէկ քով դնելով անուշիկ բառերը, համայնավար յեղափոխութեան առասպելները, եւ շեշտը դնելով կին ըմբոստի հանգամանքին վրայ, պայքարներուն, կնոջական ու այրական բարեկամութիւններուն, եւ այս ամբողջէն սերած դժբախտութեան վրայ: Ժամանակը եկած է:

Եւ հիմա, ինչպէս ըսի, քանի մը մտորումներ կ'ուզեմ աւելցնել, որոնք մտքիս մէջ յառաջացան երբ ձեր թարգմանութիւնները կը կարդայի: Այս անգամ շեշտօրէն “ըմբոստ” եւ “կին ըմբոստ” բառերուն շուրջ: “Ըմբոստ”ը երբեք պիտի չընդունուէր իբր թէ յեղափոխութեան ժառանգորդ համայնավարներուն կողմէ, բայց իրականութեան մէջ ատկէ առաջ ալ: Եւ ո՛չ միայն սովետական աշխարհէն ներս: Ֆրանսացի Ալբեր Կամիւն 1952ին ունի իր գեղեցիկ գիրքը՝ “Ըմբոստ մարդը”, որ այդքան ազմուկ հանց մտաւորական շրջանակներուն մէջ (այսօր քիչ մը մոռցուած ու թողւիւն է, բայց իր պատմական դերը կատարած ըլլալով): Եւ ինչո՞ւ: Որովհետեւ իրականութեան մէջ կը բացատրէր, թէ 1917ի յեղափոխութենէն առաջ իսկ՝ այդ տարբերութիւնը կար “յեղափոխական”ին եւ “ըմբոստ”ին միջեւ: “Յեղափոխական”ը ի վերջոյ ապագայ սովետական վարչակարգը կը պատրաստէր, անմարդ-

կայնութիւն կը փարոզէր: Ըմբոստը մարդկայնութեան կողմն էր: Ձեմ գիտեր՝ այդ գիրքը երբեւէ հայերէնի թարգմանուեցա՞ւ: Միմիայն իր ըմբոստի կեցուածքը բաւարար էր, որպէսզի Կուրդիներէն մնար փաղափական շարժումներուն եզերքը: Բայց ամենէն անընդունելի կը մնայ “ըմբոստ կին”ը (որ ուրեմն սաղմն է մարդկայնութեան, մարդկութեան պատիւը փրկողը): Այն ատեն ինչպէս հիմա՝ կինը պէտք է ըլլայ ընտանիքին հիմքը, այնպէս չէ՞, իր գաւակներուն մայրը: Եւ կինը երբ կ’ըմբոստանայ իրեն վիճակուած այդ օրինավիճակին դէմ՝ արժանի է միայն արհամարհանքի, ֆամահրանքի, թշնամանքի, կամ պարզապէս՝ մոռացութեան մատուցելու: Կը ֆանդէ ընկերութիւնը: Այսինքն՝ այրերու փաղղոսային ընկերութիւնը: Այս ցիւրքերուն շուրջ գրած եմ մէկ անգամ, Վիոլէթ Գրիգորեանի բանաստեղծութեան առիթով (տպուած է *Գարունի* մէջ): Բայց երբ անիրաւութեան եւ անհաւասարութեան, ըսենք՝ ընկերային լիկումի երկու եզրերը իրարու կը միանան (ըսենք՝ ստրկային ընդհանուր վիճակը եւ արական փաղղոսային համակարգի ճնշումը), այն ատեն կացութիւնը պայթուցիկ կը դառնայ: Կուրդիներէն երրորդ եզր մըն ալ կը փոխադրէ իր հետ, այս երկուքին վրայ բարդուած: Ո՛չ միայն ըմբոստ (ընկերային կարգերուն դէմ), ո՛չ միայն ըմբոստ կին (ընկերութեան արականութեան դէմ), այլեւ՝ գրող ու լման ըմբոստութիւնը իր գրականութեան մէջ արտայայտող (այսինքն՝ լեզուն սեփականացնող, ի՛նչ յանդգնութիւն): Քիչ եղած են իրեն նմանները, այդ երեք յատկանիշները իրարու հիւսողները: Ինչ որ ձեր ձեռնարկը կը դարձնէ ա՛լ աւելի իմաստալից ու անհրաժեշտ:

Մարկ Նշանեան